

ΑΝΔΡΕΑ ΜΙΧΑΗΛΙΔΗ - ΝΟΥΑΡΟΥ

ΤΑ ΙΔΑΝΙΚΑ ΤΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΔΕΛΜΟΥΖΟΥ

[ΛΕΥΚΗ ΣΕΛΙΔΑ]

Εἴκοσι χρόνια μετὰ τὸ θάνατο τοῦ ἐθνικοῦ παιδαγωγοῦ καὶ ἰδρυτῆ τοῦ Πειραματικοῦ Σχολείου στὴ Θεσσαλονίκη Ἀλέξανδρου Δελμούζου, ἡ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ καὶ ἡ διεύθυνση τοῦ σχολείου αὐτοῦ τιμᾷ τὴ μνήμη τοῦ πρωτοπόρου παιδαγωγοῦ, πού, συνδυάζοντας τὴ θεωρητικὴ παιδαγωγικὴ γνώση μὲ τὴν πράξη, ἀγωνίστηκε μὲ συνέπεια, στὴν πρώτη γραμμῇ, γιὰ τὴν καθιέρωση τῆς δημοτικῆς στὸ χῶρο τῆς παιδείας καὶ γιὰ μιὰ πιὸ ἐλεύθερη καὶ καλὴτερη ζωὴ γιὰ τὰ παιδιὰ μέσα στὰ σχολεῖα τῆς χώρας μας.

Στὴν πραγματικότητά αὐτὸ ἐσήμαινε ἕναν ἀδιάκοπο ἀγώνα γιὰ τὴ μόρφωση καὶ τὸ ἀνέβασμα τῶν δασκάλων πρῶτα, καὶ μετὰ ὅλου τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ κόσμου, τὴν προσπάθεια νὰ ἐπικρατήσῃ στὴν ἐσωτερικὴ ζωὴ τοῦ σχολείου ἡ καλοσύνη, ἡ ἀγάπη καὶ ἡ ἀμοιβαία ἐκτίμηση στὶς σχέσεις ἀνάμεσα στὸν ἐκπαιδευτικὸ καὶ τὸ παιδί, καὶ τὸν ἀγώνα διαφωτισμοῦ, γιὰ νὰ γίνῃ πανελλήνια συνείδηση πὼς εἶναι ἀνάγκη τὰ σχολεῖα, στὴ χώρα μας, νὰ γίνουν σχολεῖα στὶς ρίζες τους ἐλληνικά.¹

Τὸ βάρος τοῦ δύσκολου αὐτοῦ ἔργου μόνο μιὰ φωτεινὴ καὶ δυνατὴ προσωπικότητά σάν τοῦ Ἀλέξανδρου Δελμούζου μποροῦσε νὰ τὸ κρατήσῃ καὶ νὰ τὸ φέρῃ σὲ ἐπιτυχία μετὰ πολλὰ χρόνια, παρὰ τίς συχνὰ ἀντίξοες καὶ ἐχθρικές δυνάμεις πού ἀντιμετώπισε σ' ὅλο σχεδὸν τὸν ἀνηφορικὸ δρόμο τῆς ζωῆς του.

Στις 3 Μαρτίου 1978 ἔγινε τιμητικὴ ἐκδήλωση γιὰ τὰ εἰκοσάχρονα ἀπὸ τὸ θάνατο τοῦ Ἀλέξανδρου Δελμούζου, στὴν αἴθουσα τοῦ Πειραματικοῦ Σχολείου τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Μίλησε ὁ κ. Ἀνδρέας Μιχαηλίδης - Νουάρος, τακτικὸς καθηγητὴς τῆς Παιδαγωγικῆς στὴ Σχολὴ μας, μὲ θέμα *Τὰ ἰδανικά τοῦ Ἀλέξανδρου Δελμούζου*. Ἡ ὁμιλία αὐτὴ δημοσιεύεται ἐδῶ σάν ἐλάχιστος φόρος τιμῆς στὴ μνήμη τοῦ Δελμούζου.

1. Τοῦτο ἐκφράζεται μὲ τὸ αἶτημα «νὰ θεμελιωθῇ ἡ μόρφωση τῶν παιδιῶν ἀπάνω σὲ δικὰ μας γνήσια ψυχικὰ θεμέλια». Βλ. Α. Π. ΔΕΛΜΟΥΖΟΥ, «Πρόλογος», στὸ *Περὶ Παίδων Ἀγωγῆς* (μετ. Μ. Κουντουρά) (1940), σελ. 3. Σημαίνει, ἐπίσης, ἀνάμεσα σὲ ἄλλα, μέσα σὲ μιὰν ἀτμόσφαιρα ἐξυψωτικὴ τὸ κάθε παιδί νὰ ζεῖ τὴ δική του ἀτομικότητα, καὶ ὅλα μαζὶ νὰ δουλεύουν ἐντατικὰ μὲ συνειδητὸ σκοπὸ, ὄχι γιὰ νὰ περάσουν ὅπως-ὅπως, παρὰ γιὰ νὰ μορφωθοῦν ὅσο γίνεται καλότερα, γιὰ νὰ μπορέσουν ἀργότερα νὰ καλυτερέψουν καὶ τοὺς ἄλλους (ἐ.ά.). Θὰ ἀξίζε νὰ γραφεῖ εἰδικὴ μελέτη ὅπου νὰ περιγράφῃ κανεὶς πὼς ὁραματίζεται ὁ Ἀλέξανδρος Δελμούζος τὸ ἐλληνικὸ σχολεῖο.

Θεωρῶ χρέος μου, ἀπὸ τῆ θέσῃ αὐτῇ, νὰ εὐχαριστήσω τὰ μέλη τῆς Ὁργανωτικῆς Ἐπιτροπῆς, καί, ἰδιαίτερα, τὸν προκοσμήτορα τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς κ. Γεώργιο Σαββίδη, ἀλλὰ καὶ ὅλους ὅσους μετέχουν στὴν τιμητικὴ ἐπιτροπὴ γιὰ τὴν ὀργάνωσιν τοῦ ἔτους Δελμούζου, ποὺ μοῦ ἔκαναν τὴν τιμὴ νὰ μοῦ ἀναθέσουν νὰ μιλήσω στὶς ἐκδηλώσεις αὐτές, ποὺ θὰ ἐξάρουν τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ Ἀλέξανδρου Δελμούζου.

* * *

Κυρίες καὶ Κύριοι,

Ὁ μέγας πολιτικὸς τῆς Ἀθηναϊκῆς δημοκρατίας Περικλῆς, μιλώντας στὸν Ἐπιτάφιό του γιὰ τοὺς Ἀθηναίους πολίτες ποὺ ἔπεσαν στὰ πεδία τῶν μαχῶν τὸν πρῶτο χρόνο τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, λέγει πὼς τοὺς ἄξιους ἄντρες, ποὺ ἀπόδειξαν τὴ γενναϊότητά τους πράττοντας γενναῖα ἔργα, ἡ πολιτεία, σύμφωνα μὲ τὸ ἔθιμο, μπορεῖ καὶ πρέπει νὰ τοὺς τιμᾷ μὲ λόγια· ἀλλὰ θὰ ἔφτανε καὶ τὸ νὰ τοὺς τιμῇ μόνον μὲ ἐξαιρετὰ ἔργα:

ἐμοὶ δὲ ἀρκοῦν ἂν ἐδόκει εἶναι ἀνδρῶν ἀγαθῶν ἔργῳ γενομένων, ἔργῳ καὶ δηλοῦσθαι τὰς τιμὰς . . .²

Ἄν δεχθοῦμε ὡς ὀρθὴ τὴ γνώμη αὐτῇ τοῦ μεγάλου πολιτικοῦ, θὰ πρέπει νὰ τιμήσουμε τὴ μνήμη τοῦ Ἀλέξανδρου Δελμούζου ὄχι μόνον μὲ ἐγκώμια καὶ ἐπαίνους ἀλλὰ καὶ μὲ ἀξιόλογα ἔργα, ἔργα ποὺ θὰ μετέδιναν καὶ στὸ μέλλον, ὅπως πρέπει, τὸ πιστεύω του στὶς ἐρχόμενες γενιές.³

Ἰσχύει, ἄραγε, γιὰ τὴν προσωπικότητα τοῦ Δελμούζου ἐκεῖνο ποὺ δεχόμαστε ὅλοι ὅταν συχνὰ σκεφτόμαστε «ὁ ἀποθανὼν δεδικαίωται»; Νομίζω πὼς ἔτσι εἶναι, ἀλλὰ μόνον ὡς ἓνα σημεῖο. Γιατὶ ἡ ἔντονη παρουσία τοῦ Δελμούζου,

2. Θουκυδίδου Ἱστορίαι, II 35, 1 - 3.

3. Θὰ ἦταν δυνατό, γιὰ νὰ φέρω ἓνα παράδειγμα, νὰ ἱδρυθεῖ καὶ νὰ λειτουργήσῃ, στὶς γραμμὲς ποὺ ὁ Δελμούζος χάραξε στὸ Ἀνώτερο Παρθενιαγωγεῖο Βόλου, ἓνα νέο Πειραματικὸ σχολεῖο ἀποκλειστικὰ γιὰ κορίτσια. Ἔτσι, εἶναι βέβαιον πὼς θὰ συγκεντρώνουμε πολλὰ δεδομένα γιὰ τὴν ἰδιαίτερη ψυχολογία καὶ τὰ προβλήματα τῆς ἐφήβου μέσα στὸν ἑλληνικὸ πολιτιστικὸ χῶρο.

Χρήσιμη θὰ ἦταν ἐπίσης, πιθανότατα, ἡ ἱδρυση ἐνὸς μικτοῦ πρότυπου σχολείου ποὺ θὰ ἐξέταζε ἀνάλογα ψυχολογικὰ καὶ παιδαγωγικὰ προβλήματα, ἰδιάζοντα γιὰ τὴ χώρα μας. Καὶ ἡ ἐπανίδρυση καὶ λειτουργία ἐνὸς Πρύτυπου Διδασκαλείου σὰν ἐκεῖνο ποὺ ὀραματίστηκε ὁ Δελμούζος στὴ Μαράσλειο, μὲ σκοπὸ τὴν ἐπιλογὴ καὶ τὴν κατάλληλη κατάρτιση τῶν δασκάλων μας, μὲ θεμέλιον τίς νεώτερες ἀπόψεις τῆς Παιδαγωγικῆς καὶ τῆς Ψυχολογίας, καὶ μὲ ἔμφαση στὸ πραχτικὸ μέρος τῆς ἀποστολῆς τους. Ὅλα αὐτὰ θὰ τιμοῦσαν «ἔργῳ» τὸν ξεχωριστὸν αὐτὸν ἄνθρωπο καὶ παιδαγωγό.

γιὰ πενήντα περίπου χρόνια, στήν πνευματική ζωὴ τῆς χώρας μας προξένησε καὶ θετικές ἀλλὰ καὶ ἀρνητικές, πολὺ συχνά, ἀντιδράσεις.

Τὸ ἴδιο ἔγινε καὶ μὲ ἄλλους ξεχωριστοὺς ἀνθρώπους τῆς ἐποχῆς του, ποὺ ἐστάθηκαν κορυφαῖοι σὲ διαφορετικοὺς τομεῖς, ὅπως ὁ Κωστής Παλαμᾶς, ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος, κ.ἄ. Γι' αὐτὸ καὶ νομίζω πὼς εἶναι χρέος μας νὰ ἀναλύσουμε ἓνα τέτοιο ἔργο, καὶ γιὰ νὰ τὸ νιώσουμε πιὸ βαθιά, ἀλλὰ καὶ γιὰ νὰ πάρει τίς πραγματικές του διαστάσεις.

Φαίνεται πὼς εἶναι μοιραῖο, οἱ ἔπαινοι γιὰ κάποιον ἄλλον νὰ γεννοῦν συχνὰ ἢ τὸ φθόνο ἢ καὶ τὴν ἀμφιβολία καὶ ἀπιστία. Μᾶς περιγράφει σωστά μὲ τὴν ἀλάθητη κρίση του τὴν ἀνθρώπινη αὐτὴ ἀντίδραση ὁ μεγάλος ἱστορικός ὅταν λέγει:⁴

μέχοι γὰρ τοῦδε ἀνεκτοὶ οἱ ἔπαινοί εἰσι περὶ ἐτέρων λεγόμενοι, ἐς ὅσον ἂν καὶ αὐτὸς ἕκαστος οἴηται ἱκανὸς εἶναι δοῦναι τι ὧν ἤκουσεν· τῷ δὲ ὑπερβάλλοντι αὐτῶν φθονοῦντες ἤδη καὶ ἀπιστοῦσιν.

Καὶ σ' ἐλεύθερη μετάφραση:

«Καὶ πραγματικά, οἱ λόγοι ποὺ τιμοῦν κάποιον νεκρὸ (ἢ οἱ ἔπαινοι) ὅταν λέγονται γιὰ κάποιον ἄλλον γίνονται ἀνεκτοί, ὥς τὸ σημεῖο ποὺ ὁ κάθε ἀκροατῆς νομίζει πὼς ἔχει καὶ ὁ ἴδιος τὴν ἱκανότητα νὰ κάνει ὅποιο ἀπὸ τὰ ἐμπνευσμένα ἢ ἥρωικά κατορθώματα ἀκούει. Ἀλλὰ ἐκεῖνο ποὺ πηγαίνει πέρα ἢ καὶ πάνω ἀπὸ τίς ἱκανότητές του τοῦ προκαλεῖ συγχρόνως τὸ φθόνο καὶ τὴν ἀπιστία».

Τὸ ἔργο ὅμως τοῦ Δελμούζου —εἴκοσι χρόνια μετὰ τὸ θάνατό του— ἀνήκει πιά στήν ἐθνική, τὴν κοινωνική καὶ τὴν ἐκπαιδευτική μας ἱστορία.⁵ Εἴτε λοιπὸν νομίζει κανεὶς ὅτι εἶναι ἱκανὸς νὰ πράξει τὰ ἴδια καὶ καλύτερα (μακάρι αὐτὸ νὰ ἦταν τόσο εὐκόλο) εἴτε ὄχι, τὸ γεγονὸς εἶναι πὼς ὁ κύκλος ἔχει ὀριστικά κλείσει. Εἰλικρινὰ πιστεύω ὅτι ἡ μελέτη τῆς ζωῆς καὶ τοῦ ἔργου τοῦ Ἀλέξανδρου Δελμούζου, γιὰ μᾶς ὅλους, καὶ τώρα καὶ στὸ μέλλον, θὰ ἔχει πολὺπλευρὴ σημασία. Ἐπειδὴ πολλὰ ἀπὸ ὅσα εἶπε, ἔγραψε ἢ καὶ ἔπραξε —πέρα ἀπὸ κάθε τάση γιὰ προσωπολατρεία— εἶναι δυνατὸ ν' ἀποτελέσουν πηγὴ ἐμπνευσης γιὰ δημιουργικὴ δράση, ἢ καὶ τὴν ἀρχὴ γιὰ ἓνα βαθύτερο καὶ πιὸ γόνιμο ἀντίκρουσμα τῆς ἐκπαιδευτικῆς καὶ τῆς πνευματικῆς μας ζωῆς.

4. Θουκυδίδου Ἱστορίαι, II 35, 2.

5. Βλ. σχετικὰ, ΕΜΜ. ΚΡΙΛΑΡΑ, «Ὁ Ἀλέξανδρος Δελμούζος καὶ τὸ σχολεῖο τοῦ Βόλου», ἐφημ. *Τὸ Βῆμα*, 12 Ἀπριλίου 1978, καὶ Ε. Π. ΠΑΠΑΝΟΥΤΣΟΥ, «Ἐνας δάσκαλος τοῦ Γένους», ἐφημ. *Τὸ Βῆμα*, 2 Ἀπριλίου 1978.

Στὴν ὁμιλία μου αὐτὴ θὰ πραγματευθῶ τὸ θέμα: *Τὰ ἰδανικά τοῦ Ἀλέξανδρου Δελμούζου*. Τὸ θέμα αὐτὸ ἔχει καὶ ἀρκετὴ ἔκταση καὶ πολλὲς πτυχές. Γιατὶ τὰ ἰδανικά τοῦ Ἀλέξανδρου Δελμούζου καλύπτουν κάθε χωριστὸ κύκλο ὅπου ἔδρασε, μὲ ἀξιοσημείωτο πάντοτε τρόπο. Εἶναι ἰδανικά ποὺ ἀφοροῦν τὸ παιδί, τὸν δάσκαλο, τὸ δημοτικὸ σχολεῖο, τὴν ἐθνικὴ μας γλώσσα, καὶ συνδέονται πάντοτε μὲ τὸ βαθύτερο «πιστεύω» τοῦ ὡς ἀνθρώπου καὶ δασκάλου. Συνδέονται ἐπίσης μὲ τὴν πολιτικὴ, κοινωνικὴ καὶ ἐθνικὴ μας ζωὴ. Θὰ προσπαθῶ, στὰ πλαίσια ποὺ μοῦ ἐπιτρέπει ὁ χρόνος, νὰ ἐπισημάνω μερικὰ ἀπὸ τὰ κυριότερα αὐτὰ ἰδανικά. Θὰ ἐξετάσω ὅμως σὲ μεγάλη ἔκταση ἓνα ἀπὸ τὰ πιὸ σημαντικὰ προβλήματα ποὺ ὑπάρχουν καὶ τώρα στὸν τόπο μας στὸν τομέα τῆς ἀγωγῆς, καὶ ποὺ ὁ Δελμούζος, ἀφοῦ τὸ ἐπισημάνει, τὸ ἐξετάζει σὲ βάθος.⁶ Τὸ πρόβλημα αὐτὸ εἶναι: *Ποιὸς εἶναι ὁ σκοπὸς καὶ ἡ βασικὴ ἀρχὴ τῆς παιδείας*; Πρόκειται γιὰ εἴκοσι θεμελιακὲς «θέσεις» ὅπου ὁ Δελμούζος διατυπώνει τίς γενικὲς ἀρχές τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ καὶ παιδαγωγικοῦ τοῦ πιστεύω, ἀρχές ποὺ καθόρισαν, σὲ μεγάλῳ βαθμῷ, τὴ ζωὴ καὶ τὴ δράση τοῦ ὡς ἐθνικοῦ δασκάλου καὶ παιδαγωγοῦ.

Τὸ διάγραμμα ποὺ θὰ ἀκολουθήσω στὴ διάλεξή αὐτὴ εἶναι τὸ ἑξῆς: στὴν ἀρχὴ θὰ περιγράψω, σὲ γενικὲς γραμμές, μερικοὺς ἀπὸ τοὺς σταθμοὺς τῆς ζωῆς καὶ τῆς προσφορᾶς τοῦ Ἀλέξανδρου Δελμούζου στὴν κοινωνία τῆς ἐποχῆς του. Ἐπειτα θὰ ἀναλύσω τίς θεμελιακὲς τοῦ θέσεις πάνω στοὺς σκοποὺς ποὺ πρέπει νὰ ὑπηρετεῖ ἡ παιδεία καὶ τίς βασικὲς ἀρχές ποὺ πάνω τους πρέπει νὰ στηρίζεται. Κατόπιν θὰ δώσω μερικὲς ὁψεις τῆς προσωπικότητάς του, ποὺ καθόρισαν ἀποφασιστικὰ τὴ ζωὴ του, τὸ παιδαγωγικὸ του πιστεύω καὶ τὴν κατοπινὴ του δράση ὡς παιδαγωγοῦ. Τέλος, θὰ ἀναπτύξω τίς ιδέες του γιὰ τὴν ἀνάγκη νὰ ὑπηρετήσῃ ἡ ἐλληνικὴ παιδεία τὸ ἀνθρωπιστικὸ ἰδανικὸ — ἰδανικὸ τὸ ὁποῖο ὁ ἴδιος βαθύτατα ἐπίστεψε.

* * *

1908. Πρὶν ἀπὸ ἑβδομήντα ἀκριβῶς χρόνια ὁ Δελμούζος μαζί μὲ ἄλλους ἐπιστήμονες καὶ λόγιους τῆς ἐποχῆς του, νέους ποὺ μόλις τότε εἶχαν γυρίσει ἀπὸ τίς σπουδές τους στὴ Γερμανία, ἐμφανίζεται στὸ προσκήνιο, συμμετέχοντας στὴν *Κοινωνιολογικὴ Ἑταιρεία* ποὺ ἱδρύσε ὁ Ἀλέξανδρος Παπαναστασίου.⁷ Δίνει ὅμως τὴ μάχη του γιὰ τὸ διαφωτισμὸ τῆς Ἑλληνικῆς κοινῆς

6. Βλ. Α. Π. ΔΕΛΜΟΥΖΟΥ, *Οἱ πρώτες προσπάθειες στὸ Μαράσλειο*, τόμ. Α', Ἀθήνα (1929), σελ. 33-41.

7. Στὴν ἴδια ὁμάδα μετέχουν ὡς νέοι, ἀνάμεσα σὲ ἄλλους, οἱ Κ. Τριανταφυλλόπουλος,

γνώμης πάνω στὰ ἐκπαιδευτικὰ προβλήματα, ἀρχίζοντας κυρίως τὴ δράση τοῦ ἀπὸ τὸν Ἑκπαιδευτικὸ Ὅμιλο. Σκοπὸς τοῦ Ἑκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου ἦταν,⁸ ὅπως εἶναι γνωστό, «νὰ ἰδρύσει ἓνα πρότυπο δημοτικὸ σχολεῖο στὴν Ἀθήνα καὶ νὰ βοηθήσει ν' ἀναμορφωθεῖ ἡ Ἑλληνικὴ ἐκπαίδευση». Λίγο ἀργότερα ὁ Δελμούζος —ἐπειδὴ ἦταν ἄνθρωπος ἔργων καὶ δὲν τὸν ἱκανοποιούσαν πολὺ οἱ ἀτέρμονες θεωρητικὲς συζητήσεις— ἀναλαμβάνει πρόθυμα τὴ διεύθυνση τοῦ Ἀνώτερου Δημοτικοῦ Παρθεναγωγείου Βόλου. Αὐτὸ εἶναι τὸ πρῶτο τοῦ μεγάλο ἔργο (1908-1911). Μὲ τὴν ἰδρυση καὶ λειτουργία τοῦ σχολείου αὐτοῦ ἀποδεικνύει ὁ Δελμούζος, στὴν πράξη, τὴ μεγάλη σημασία τῆς δημοτικῆς ὡς μέσου διδασκαλίας καὶ τὴν ἀνάγκη —μὲ ὄργανο ἐπικοινωνίας τὴν ἐθνικὴ μας γλῶσσα— τῆς οὐσιαστικῆς, σ' ἐ β ά θ ο ς, μόρφωσης τῶν παιδιῶν.⁹ Κατόπιν ἐργάζεται ὡς ἐπόπτης τῆς Δημοτικῆς ἐκπαίδευσης. Ἐπειτα, ὅταν ἰδρύεται τὸ Μαράσλειο Διδασκαλεῖο (1923-26), παίρνει στὰ χέρια τοῦ τὴ διεύθυνση. Αὐτὸ εἶναι τὸ δεύτερο μεγάλο τοῦ ἔργο. Κρίνοντας ἀργότερα, τὸ 1930, καὶ τὴν προσπάθειά τοῦ αὐτή,¹⁰ θὰ διατυπώσει, ὅπως ὁ ἴδιος τίς πιστεύει, γιὰ πρώτη φορά, μὲ κρυστάλλινη διαύγεια, τίς ἀρχὲς καὶ τοὺς σκοποὺς τῆς ἐ λ λ η ν ι κ ῆ ς π α ι δ ε ί α ς. Οἱ σκοποὶ αὐτοὶ ἀποσαφηνίζουν πολλὰ προβλήματα καὶ ἀποτελοῦν πολύτιμη προσφορὰ γιὰ τὸ μέλλον τῆς ἐκπαίδευσης στὴ χώρα μας.

Τέλος γίνεται ὁ πρῶτος καθηγητὴς τῆς Παιδαγωγικῆς στὴ Φιλοσοφικὴ Σχολή, στὸ νεοσύστατο τότε Πανεπιστήμιο τῆς Θεσσαλονίκης (1929). Τὴ θέση τοῦ αὐτή, μαζὶ μὲ τὴν ἐποπτεία τοῦ Πειραματικοῦ Σχολείου, ἐγκαταλείπει τὸ 1936, ἐπειδὴ ἔχει νὰ διαλέξει ἀνάμεσα στὸ συμβιβασμὸ καὶ τὴν πίστη τοῦ στὸ ἔργο τῆς ζωῆς τοῦ. Τὴν πίστη τοῦ αὐτή τὸ δυσμενὲς περιβάλλον τὸν πιέζει νὰ τὴν ἀπαρνηθεῖ. Ὁ Δελμούζος δὲν ὑποκύπτει καὶ ὑποβάλλει παραίτηση.

Ἡ πνευματικὴ δράση καὶ ἡ κοινωνικὴ ἀκτινοβολία τοῦ Δελμούζου συνε-

Δ. Σαράτσης καὶ ὁ Ν. Ἐξαρχόπουλος, πού τὸ 1912 γίνεται καθηγητὴς τῆς Παιδαγωγικῆς στὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν.

8. Ὁ Δελμούζος ἀποχωρεῖ, μαζὶ μὲ τὰ ἄλλα παλαιὰ ἰδρυτικὰ μέλη, τὸ 1927, ὅταν ἡ πλειονοψηφία τῶν τότε μελῶν ἀποφασίζει νὰ καταρτίσει νέο πρόγραμμα καὶ σκοποὺς μὲ κοινωνικὸ περιεχόμενο.

9. Βλ. Α. ΔΕΛΜΟΥΖΟΥ, *Τὸ κρυφὸ σχολεῖο, 1908-1911*, Ἀθήνα (1950), σελ. 314. Ὁ Δελμούζος ἀξιολογώντας ἀργότερα τὴ συμβολὴ τοῦ σχολείου αὐτοῦ στὴν ἐκπαιδευτικὴ μας ἀναγέννηση γράφει τὰ ἐξῆς: «... παρ' ὅλα τὰ λιγοστὰ μέσα τοῦ, τὴν ἀντίδραση, τίς ἐλλείψεις καὶ τὰ λάθη τοῦ, ἔδωσε τὴ χεροπιαστὴ ἀπόδειξη: ὅτι ὁ δημοτικισμὸς δὲν εἶναι αὐθαίρετη γλωσσικὴ καινοτομία πού ζητοῦν μερικοὶ ἰδεόπληκτοι νὰ ἐφαρμόσουν στὴν ἐλληνικὴ παιδεία, ἀλλὰ δύναμη, πού ἀπολυτρώνοντας τὴ νεολαία μας ἀπὸ μιὰ ζωὴ συμβατικὴ μπορεῖ νὰ θεμελιώσῃ τὴν ἐθνικὴ, τὴ θετικὴ καὶ οὐσιαστικὴ μόρφωσή της».

10. Βλ. Α. Π. ΔΕΛΜΟΥΖΟΥ, *Οἱ πρῶτες προσπάθειες στὸ Μαράσλειο, 1923-26*, τόμ. Α', σελ. 34 κ.έ.

χίζεται καὶ ἔξω ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιο, πρωτότυπη καὶ δημιουργική. Ἐνα ἀπὸ τὰ τελευταῖα του μεγάλα ἔργα ποὺ βλέπει καθαρά πρὸς τὸ μέλλον εἶναι θεωρητικό: *Τὸ πρόβλημα τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς*. Ἡ ἀξία τοῦ ἔργου αὐτοῦ ἔγκειται στὸ ὅτι, ἀπὸ τὴν πείρα του τῆς ἐλληνικῆς πραγματικότητας καὶ ἀπὸ τὴ μελέτη τῆς λειτουργίας Γερμανικῶν καὶ Γαλλικῶν φιλοσοφικῶν σχολῶν στὸ ἐξωτερικό, ὁ Δελμούζος ὑποδεικνύει πολλές γόνιμες λύσεις στὸ πρόβλημα τῆς καλύψεως λειτουργίας τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς στὴ χώρα μας.

Ὡς τὸ τέλος τῆς ζωῆς του ὁ Δελμούζος, ποὺ πάντα ἐνδιαφέρεται γιὰ τοὺς νέους, ἐξακολουθεῖ νὰ φωτίζει, καὶ μὲ τὸ παράδειγμά του ἀλλὰ καὶ σὲ συνομιλίες καὶ συζητήσεις μαζί τους, τὸ δικό τους πιά δρόμο στὴν ἐπιστήμη καὶ τὴν εκπαιδευτικὴ ζωή.

Ὑπάρχουν λοιπὸν τρεῖς σημαντικοὶ σταθμοὶ - ἔργα στὴν πορεία τοῦ Δελμούζου: Παρθεναγωγεῖο Βόλου (1908-1911), Μαράσλειο Διδασκαλεῖο (1923-1926), Φιλοσοφικὴ Σχολή (1929-1936). Οἱ σταθμοὶ αὗτοὶ ἀπέχουν ἀρκετὰ χρόνια ὁ ἓνας ἀπὸ τὸν ἄλλον. Ὅμως ἡ ἐνότητα καὶ ἡ συνέπεια τῆς προσωπικότητας τοῦ Δελμούζου εἶναι τόση, ὥστε νὰ μπορεῖ νὰ ἐξετάσει κανεὶς τὰ ἰδανικά του χωρὶς τὸν κίνδυνο νὰ δώσει θρύψαλα ἀντὶ γιὰ γερὸ καὶ ὁλοκληρωμένο οἰκοδόμημα.

* * *

Ἐρχόμαστε τώρα στὴν ἐξέταση τῶν βασικῶν θέσεων τοῦ Δελμούζου πάνω στοὺς σκοποὺς ποὺ πρέπει νὰ ὑπηρετεῖ ἡ παιδεία στὴ χώρα μας.¹¹

(Α) «Ἡ παιδεία», λέγει, «εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ πιὸ σπουδαῖα μέσα γιὰ τὴν ἀτομικὴ καὶ τὴ συνολικὴ προκοπή. Σκοπὸς της — νὰ ὑπηρετήσῃ καὶ νὰ κάμῃ καλὴτερὴ τὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου».

Στὸ αἶτημα τοῦ καιροῦ μας γιὰ πρόοδο (προκοπή) καὶ καλυτέρευση τῆς ζωῆς τῶν ἀνθρώπων ὁ Δελμούζος ἀπαντᾷ πραχτικά, θετικά καὶ συγκεκριμένα. Ἡ μόρφωση, ἡ παιδεία, μποροῦν ἀληθινὰ νὰ βοηθήσουν τὸ ἄτομο νὰ προκόψῃ. Ἐτσι ἡ πρόοδος δὲν εἶναι μιὰ γενικὴ ἀφηρημένη ἀρχή, ποὺ «μοιραῖα» (σχεδὸν μὲ τὴ δύναμη τοῦ φυσικοῦ φαινομένου ἢ μὲ τὴν πρόοδο τῆς ἐπιστήμης) ἔρχεται, ἀπὸ μόνη της. Ἀντίθετα ὁ Δελμούζος πιστεύει ὅτι, μὲ μέσο τὴν παιδεία, ἡ πρόοδος ἀπὸ δυνάτοτα μεταβάλλεται σὲ ἀτομικὴ ἢ κοινωνικὴ πραγματικότητα. Καὶ ἀγκαλιάζει καὶ τὸ ἄτομο καὶ τὴν κοινωνία (γι' αὐτὸ μιλά ὁ Δελμούζος γιὰ «συνολικὴ προκοπή»).

11. Βλ. Α. Π. ΔΕΛΜΟΥΖΟΥ, *Οἱ πρώτες προσπάθειες στὸ Μαράσλειο*, Ἀθήνα (1929), σελ. 34-41.

12. Ἐδῶ θὰ μπορούσε νὰ θυμηθεῖ κανεὶς τὸ φωτεινὸ παράδειγμα τῆς Ἑλβετίας (ποὺ

Τί θὰ πεῖ ὁμῶς, σκοπὸς τῆς παιδείας εἶναι νὰ ὑπηρετήσῃ καὶ νὰ κά-
νει καλὺτερη τὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου; Ἡ ἀπάντησις δίνεται στὴ δεύτερη
θέση.

(Β) «Γίνεται καλὺτερη ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου, ὅσο περισ-
σότερο δουλεύεται ἡ ψυχὴ του καὶ ὅσο βαθύτερα ποτίζεται μὲ
τὴν ἀγάπη καὶ τὴν καλοσύνη».

Ὁ Δελμούζος βλέπει τὴν παιδεία ὄχι σὰν ἐπιφανειακὴ μόρφωσις ἢ σὰν
ἀπόχτησις τυπικῶν προσόντων ἢ διπλωμάτων. Τὴ συνδέει (καὶ πολὺ σωστὰ)
μὲ τὴν ἠθικὴ καλυτέρευσις κάθε ἀνθρώπου. Πιστεύει ὅτι ἀντικειμενικὸ κρι-
τήριον τῆς ἀληθινῆς παιδείας εἶναι ἡ ἀνάπτυξις στὴν ψυχὴ τοῦ καθενὸς μας τῆς
καλοσύνης καὶ τῆς ἀγάπης. Οἱ ἰδιότητες αὗτὲς χρειάζεται νὰ ποτίσουν τὴν
ψυχὴ τοῦ ἀτόμου, ὅπως μορφώνεται (καθὼς δηλ. «δουλεύεται ἡ ψυχὴ του»,
ὅπως λέγει χαρακτηριστικὰ).

«Καλύτερη στὸ βάθος θὰ εἰπεῖ», προσθέτει ἀμέσως λίγο πιὸ κάτω, «πιὸ
καλλιεργημένη, πιὸ ἠθικὴ, καὶ πιὸ ἐλεύθερη».

Τὸ ν' ἀποκτήσῃ κανεὶς ἔντονον τὸ συναίσθημα τῆς ἐλευθερίας, τὸ νὰ θέ-
σῃ ὡς σκοπὸ τὴν ἀτομικὴ πνευματικὴ καλλιέργεια καὶ τὴ συνολικὴ —ἀλλὰ
καὶ τὸ νὰ σκοπεύει στὴν ἠθικὴ τελείωσις, εἶναι ὁ τρόπος ποὺ ζυγίζει ὁ Δελ-
μούζος τὴν καλυτέρευσιν τῆς ζωῆς.

(Γ) «Ἡ ψυχικὴ ὁμῶς καλλιέργεια καὶ ἡ ἐλευθερία», συνεχίζει,
«δὲν ἔρχονται ἑτοιμα ἀπ' ἑξ ὧ, παρὰ εἶναι καρπὸς ποὺ
ὠριμάζει μέσα μας ὀλοένα καὶ περισσότερο μὲ ἀδιάκοπην
ἀτομικὴν προσπάθειαν».¹³

Ἄς μοῦ ἐπιτραπεῖ ἐδῶ νὰ κάνω μιὰ παρέκβασις: Θυμίζουν τὰ λόγια αὐτὰ
τοῦ Δελμούζου ὅσα εἶπε, σὲ ἄλλη περίστασις, ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος. Ὅσα
εἶπε τότε, εἶναι χαραγμένα τώρα, δίπλα στὸν τάφο του, στὴ μεγαλόνησο Κρή-
τη. Δὲν ἔχω παρὰ νὰ τὰ ἐπαναλάβω:

«Ὁ προκείμενος νεκρὸς, ἀγαπητοὶ φίλοι, ἦτο ἓνας ἀληθινὸς ἄνδρας μὲ
θάρρος μεγάλο καὶ μὲ αὐτοπεποίθησιν καὶ δι' ἑαυτὸν καὶ διὰ τὸν λαόν, τὸν
ὁποῖον ἐκλήθη νὰ κυβερνήσῃ. Ἴσως ἔκαμε πολλὰ σφάλματα, ἀλλὰ ποτὲ δὲν
τοῦ ἀπέλειπε τὸ θάρρος, ποτὲ δὲν ὑπῆρξε μοιρολάτρης, διότι ποτὲ δὲν ἐπερί-
μενε ἀπὸ τὴν μοῖραν νὰ ἴδῃ τὴν χώραν του προηγμένην, ἀλλὰ ἔθεσε εἰς τὴν
ὑπηρεσίαν τῆς ὅλο τοῦ πῦρ ποὺ εἶχε μέσα του, κάθε δύναμιν ψυχικὴν καὶ σω-
ματικὴν . . .».

ὅταν ἀκολούθησε τίς ἀνάλογες ὑποδείξεις τοῦ Πεσταλότση) μπῆκε στὸ δρόμο τῆς ἐξέλιξης
καὶ τῆς προόδου καὶ ἔγινε ἓνα ἀπὸ τὰ πιὸ ἀνεξάρτητα καὶ εὐπορα κράτη τῆς Εὐρώπης.

13. Βλ. Α. Π. ΔΕΛΜΟΥΖΟΥ, Οἱ πρῶτες προσπάθειες στὸ Μαράσλειο, Ἀθήνα
(1929), σελ. 34.

Ὁ Δελμοῦζος, πού, ὅπως εἶναι γνωστό, ὑπῆρξε θαυμαστής καὶ ὁπαδὸς τοῦ μεγάλου ὁραματιστῆ καὶ πολιτικοῦ, δὲν ἀποκλείεται νὰ ἐγνώριζε τὸ κείμενο αὐτό. Εἴτε ὁμως ἔχει ἔτσι τὸ πράγμα εἴτε ἄλλιως, τὸ βέβαιο εἶναι πὼς ὁ Δελμοῦζος δὲν μεταθέτει τὴν εὐθύνη γιὰ τὴν ψυχικὴ καλλιέργεια καὶ τὴν ἠθικὴ ἐλευθερία τοῦ ἀτόμου σὲ ἄλλους ὄμους. Πιστεύει βαθιὰ πὼς εἶναι ὠριμος καρπὸς ἐνὸς ἀδιάκοπου ἀγώνα. Τὸ ἴδιο τὸ ἄτομο, καθένας μας χωριστά, πρέπει νὰ σηκώσει τὸν ἀγώνα αὐτόν. "Ἐτοιμη καὶ ἀπ' ἔξω δὲν χαρίζεται οὔτε ἡ ἐλευθερία οὔτε ἡ ψυχικὴ καλλιέργεια. Καὶ προσθέτει:

(Δ) «Μὲ προσπάθεια καὶ δοκιμασία λυτρώνεται μὲ τὸν καιρὸ τὸ ἄτομο ἀπὸ τὸ βάρος τῆς ὕλης καὶ ὑψώνεται σκαλὶ τὸ σκαλὶ πρὸς τὸν ἐλεύθερο ἄνθρωπο».

Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἀνάγκη νὰ νικήσει τὸν ὕλικὸ ἑαυτό του γιὰ νὰ μπορέσει νὰ ὑψωθεῖ ὡς τὸ ἐλεύθερο ἄτομο. Ἡ δοκιμασία αὐτῆς τῆς ἀπολύτρωσης καὶ ἡ προσπάθεια νὰ φτάσει κανεὶς τὴν ἐλευθερία γίνεται σταδιακά.¹⁴

(Ε) «Στὸ ἰδανικὸ αὐτὸ μπορεῖ νὰ πλησιάσει ἄλλος λιγώτερο καὶ ἄλλος περισσότερο», συνεχίζει, «ἀνάλογα μὲ τὴ δύναμη ἑαυτοῦ. Καὶ θὰ τὸ πλησιάζει, πάντα μὲ τὴ δική του ἰδιότυπὴ μορφή, τὴ μορφή πού πηγάζει καὶ ὀρίζεται ἀπὸ τὰ διαλεχτὰ καὶ γόνιμα στοιχεῖα πού κλείνει μέσα του».

Ἐδῶ, ὅπως εἶναι φανερό, ὁ Δελμοῦζος ἀναγνωρίζει τὸ ξεχωριστὸ καὶ ἀνεπανάληπτο στοιχεῖο στὴν ἀνθρώπινη προσωπικότητα. Ἡ παιδεία γίνεται μὲ βάση τὰ γόνιμα στοιχεῖα, τὴν ποιότητα πού κάθε χωριστὸ ἄτομο εἶναι δυνατό νὰ κλείνει μέσα του. Ἀναφέρεται ἐπίσης στὸ ἰδανικὸ τοῦ ἐλεύθερου ἀνθρώπου, σὰν τὸν πραχτικὸ σκοπὸ πού εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐπιδιώκει ἡ ἀγωγή — παρὰ τοὺς περιορισμοὺς πού μᾶς ἐπιβάλλουν συχνὰ οἱ ἑξωτερικὲς συνθῆκες, οἱ ἀνθρώπινες ἀδυναμίες, ἢ ἡ ἴδια ἡ ἀνθρώπινη φύση.

«Ὅσο περισσότερο», συνεχίζει, «δουλεύει ὁ καθένας τὰ στοιχεῖα του αὐτὰ (ἐνν. τὰ διαλεχτὰ καὶ γόνιμα), τόσο πιὸ πολὺ ὑψώνεται στὸ ἰδανικὸ ἐγώ του».

Ἔτσι, μὲ τὴ θέση του αὐτή, ὁ Δελμοῦζος δέχεται τὴ δυνατότητα γιὰ τὴν κατασκευὴ ἐνὸς προσωπικοῦ ἰδανικοῦ ἐγώ.¹⁵ Τοῦτο καθορίζεται, ὅπως μᾶς ἔχει πεῖ ὁ Adler, ἀπὸ τὴν προσωπικὴ κατευθυντήρια γραμμὴ κάθε ἀτόμου καὶ ἀπὸ τὸν τελικὸ σκοπὸ πού τὸ ἴδιο διάλεξε ἐλεύθερα ὡς σκοπὸ τῆς ζωῆς του.

14. Ἡ Σωκρατικὴ διδασκαλία καὶ ἡ ἐπιρροή τῶν κυνικῶν φιλοσόφων εἶναι, νομίζω, ἀρκετὰ φανερὴ στὸ κομμάτι αὐτό.

15. Σύμφωνα μὲ τίς ἀρχὲς τῆς ἀτομιστικῆς ψυχολογίας τοῦ Adler καὶ τίς ἀπόψεις πού ἐκθέτει στὴν *Εἰσαγωγὴ στὴ χαρακτηρισολογία* ὁ FR. KÜNDEL.

Ἀμέσως πὶς κάτω ἐξετάζεται ἡ σχέση ΕΓΩ - ὁμάδας.

(Ε) «Ὁ ἄνθρωπος ὅμως δὲ ζῇ μόνος του, μὲ τὸν ἑαυτό του καὶ γιὰ τὸν ἑαυτό του, παρὰ ζῇ πάντα καὶ παντοῦ ὁμαδική ζωή».¹⁶

Δὲν δέχεται ὁ παιδαγωγὸς Δελμούζος τὴ ζωὴ σὰν ἐγωϊστικὴ ἐκδήλωση· οὔτε ἡ ἐγωκεντρικὴ ἀντίληψη γιὰ τὸν κόσμος, ποὺ ἀποθεώνει τὸ ἄτομο, τὸν βρίσκει σύμφωνα. Γνωρίζει πὺς τοῦτο εἶναι μιὰ νοσηρὴ ἐκδήλωση. Ὁ ὕγιής, ὁ κοινωνικὸς ἄνθρωπος ζεῖ (ἢ πρέπει νὰ ζεῖ) μέσα στὴν ὁμάδα, ποὺ τοῦ ἐξασφαλίζει τίς καλύτερες δυνατότητες γιὰ ἀνάπτυξη καὶ κοινωνικὴ προσφορά. Ποιὰ ὅμως εἶναι ἡ ὁμάδα αὐτή, στὴν ἐποχὴ μας, πάντοτε σύμφωνα μὲ τίς ιδέες καὶ τὰ ἰδανικά ποὺ πρεσβεύει ὁ Δελμούζος;

(Ε) «Ἡ μεγαλύτερη πραγματικὴ καὶ ἀξεδιάλυτη ὁμάδα σήμερον εἶναι ἡ ἐθνική», γράφει. «Τὰ μέλη τῆς ἔχουν πολλὰ στοιχεῖα τὰ ἴδια μεταξύ τους, καὶ αὐτὰ τοὺς ὀρίζουν μιὰ ξεχωριστὴ ψυχολογία καὶ ἰδιοσυγκρασία, τὴν ἐθνικὴ τους φυσιογνωμία».

Προλέγει μ' αὐτὴ του τὴ θέση ὁ Δελμούζος τὴ σύγχρονη ἄποψη τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν καὶ ἰδιαίτερα τῆς νομικῆς ἐπιστήμης.¹⁷ Μὲ τὴν ὀξυδερκεία καὶ τὴν πείρα τῆς ζωῆς ποὺ διαθέτουν οἱ στοχαστὲς τῆς γενιᾶς του, ὁ Δελμούζος ἔχει καταλήξει στὴν πεποίθηση πὺς ἡ πραγματικότητα ἡ ἐθνική, παρὰ τίς κοινωνικὲς ἢ ὅποιες ἄλλες ἀναστατώσεις, θὰ μένει μιὰ ἀστεῖρευτὴ πηγὴ προσωπικῆς καὶ ὁμαδικῆς ζωῆς.

(Ε) «Μὲ τὰ κοινὰ ἐθνικὰ στοιχεῖα», συνεχίζει, «εἶναι ζυμωμένη ὅλη ἡ ὕπαρξη τοῦ ἀτόμου, ἔτσι, ποὺ μονάχα μέσα στὴν ἐθνικὴ του ὁμάδα μπορεῖ ν' ἀναπτύξει ἐντατικά, νὰ ζήσει ὁλόκληρο τὸν ἑαυτό του. Ἐδῶ τοῦ ἀνοίγεται ὁ ἀληθινὸς δρόμος γιὰ τὸ ἰδανικὸ του ἐγώ».

Ὁ σκοπὸς ποὺ τὸ ἄτομο ἐλεύθερα διάλεξε γιὰ τὸν ἑαυτό του καὶ γιὰ τὴν ἐκπλήρωση τοῦ ὁποίου ἐπιστρατεύει καὶ χρησιμοποιεῖ ὅ,τι πὺς γόνιμο ἔχει μέσα στὴν ψυχὴ του, μονάχα μέσα στὴν ἐθνικὴ του ὁμάδα μπορεῖ ν' ἀναπτυχθεῖ, σύμφωνα μὲ τὴν κεντρικὴ αὐτὴ ιδέα ποὺ διαποτίζει μὲ τὴν παρουσία τῆς τὸ ἰδεολογικὸ πιστεύω τοῦ Δελμούζου. Ὅπως τὸ παιδί ἀναπτύσσεται φυσιολογικὰ μονάχα μέσα στὴ μήτρα τῆς μητέρας του (ὅ,τιδήποτε ἄλλο εἶναι μονάχα νοσηρὴ ἢ ἐπικίνδυνη κατάσταση), ἔτσι καὶ τὸ ζωντανὸ ἄτομο παραμένει ζωντανὸ μόνο μέσα στὸ λαὸ ἢ τὸ ἔθνος ποὺ τὸ γέννησε, καὶ μὲ τὰ πολιτιστικὰ στοιχεῖα τοῦ ὁποίου ἀναπτύχθηκε. Ἡ πεποίθηση αὐτὴ τοῦ Δελμούζου παρα-

16. Α. Π. ΔΕΛΜΟΥΖΟΥ, ἔ.α., σελ. 34.

17. Ἡ ἐννοια τοῦ ἔθνους περιλαμβάνει ὅλους τοὺς ἀνθρώπους ποὺ ζοῦνε κάτω ἀπὸ μιὰ ὀργανωμένη κυβέρνησι, σὲ μιὰ ὀρισμένη περιοχὴ, καὶ ἀντιδροῦν ὡς σύνολο, σὲ ζητήματα εἰρήνης καὶ πολέμου: π.χ. τὸ Ἀγγλικὸ ἔθνος.

μένει θεμελιακή καὶ γιὰ τὸν τρόπο ποὺ σκέφτεται καὶ γιὰ τὸν τρόπο ποὺ δρᾷ.

Ἄς δοῦμε ὅμως, σὲ γενικὲς γραμμὲς τώρα, τὰ κύρια σημεῖα τῶν ἰδεῶν του, ἀφοῦ ἡ λεπτομερειακὴ ἀνάλυση ποὺ προηγήθηκε μᾶς ἔδωσε μιὰ ἀρκετὰ στέρηση βάση γιὰ τὸ ξεκίνημά μας αὐτό.¹⁸

Τὸ ἔθνος καὶ κάθε λαὸς ἔχει τὴ δική του ἰδανικὴ μορφή. Μὲ βάση τὰ γόνιμα στοιχεῖα τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ κάθε ἔθνος καὶ κάθε λαὸς ἔχει καθήκον νὰ καλλιεργεῖ ὅλα ἐκεῖνα τὰ στοιχεῖα ποὺ δὲν μάχονται τὴν ἡθική. Ποιὰ εἶναι ἡ σχέση ομάδας - ἀτόμου, φαίνεται ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ὅλα τὰ μέλη τῆς ομάδας εἶναι ἐλεύθερα ν' ἀναπτύξουν τὸν ἑαυτό τους σύμφωνα μὲ τὶς φυσικὲς τους δυνατότητες καὶ μὲ σκοπὸ πάντοτε νὰ πραγματοποιήσουν τὸν ἰδανικὸ τους τύπο (τὸ ἰδανικὸ τους ΕΓΩ, ὅπως θὰ λέγαμε σήμερα). Ἔτσι κάθε ἄτομο δίνει ὅ,τι καλύτερο μπορεῖ· καὶ μ' αὐτὸ τὸν τρόπο ἀνεβαίνει ποιητικὰ ἡ κοινωνικὴ ζωὴ καὶ ὁ ἰδιαίτερος πολιτισμὸς κάθε χώρας.

Τὸ αἶτημα τοῦ καθολικοῦ ἀνθρωπισμοῦ στηρίζεται στὶς πιὸ ὑψηλὲς ἀνθρωπιστικὲς ἀξίες, ποὺ ὅμως μόνο αὐτοὺς ἐθνικοὺς πολιτισμοὺς μπορεῖ νὰ πάρει σάρκα,¹⁹ νὰ γίνῃ δηλ. πραγματικότητα. Ἡ ἐλευθερία εἶναι ἡ βασικὴ προϋπόθεση γιὰ τὸν καθολικὸ καὶ τὸν ἀτομικὸ ἀνθρωπισμό: ἐλεύθερο τὸ κάθε ἔθνος καὶ ὁ κάθε λαὸς θὰ ἀγωνίζεται νὰ φτάσῃ τὸν ἰδανικὸ του τύπο καὶ ἐλεύθερο κάθε μέλος κάθε ἔθνους καὶ κάθε λαοῦ θὰ φροντίζει ὅσο μπορεῖ τὴ δική του μορφή.²⁰

Τὸ νὰ φτάσῃ ὅμως τὸ ἄτομο τὸ ἰδανικὸ του ΕΓΩ εἶναι ἔργο ὁλόκληρης ζωῆς. Τὸ θεμέλιο γιὰ τὴν ἀδιάκοπη αὐτοεκπαίδευση τὸ δίνει μόνο ἡ παιδεία, ποὺ ἀνάβει μιὰν ἀσίγαστη φλόγα στὴν ψυχὴ τοῦ κάθε ἀνθρώπου, φλόγα ποὺ θ' ἀξιοποιήσῃ τὶς ἱκανότητές του καὶ θὰ τὸν φέρῃ κοντὰ στὸ ἰδανικὸ του ΕΓΩ. Γι' αὐτὸν τὸν λόγο τὸ σχολεῖο εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐτοιμάσῃ τὸ παιδὶ ἔτσι ὥστε: (1) νὰ μπορεῖ νὰ στέκεται μόνο του στὴ ζωὴ (νὰ εἶναι δηλ. αὐτὺπαρ-κτο), (2) νὰ θέλῃ νὰ μορφώνει μόνο του τὸν ἑαυτό του, καὶ (3) νὰ προσπαθεῖ στὴ ζωὴ του νὰ φτάσῃ ὅσο μπορεῖ πιὸ κοντὰ στὸ ἰδανικὸ του ΕΓΩ. Ἡ ἀτομικὴ αὐτὴ πρόοδος ὑψώνει τότε αὐτόματα καὶ τὸ κοινωνικὸ σύνολο.²¹

Τί κριτήρια χρησιμοποιοῦνται γιὰ τὴν ἐννοια τῆς αὐθυπαρξίας; Τί σημαίνει ἡ φράση: «τὸ παιδὶ νὰ ἐτοιμαστῇ ἀπὸ τὴν παιδεία ἔτσι, ὥστε, σὰν ἐνηλικιωθεῖ, νὰ στέκει στὴ ζωὴ μόνο του»;

Αὐθυπαρξία σημαίνει (γιὰ τὸν Δελμουῆζο) τὴν ἱκανότητα γιὰ ἔλεγχο τοῦ

18. Α. Π. ΔΕΛΜΟΥΖΟΥ, ἔ.δ., σελ. 35 κ.ε.

19. *Ε.δ.

20. *Ε.δ.

21. *Ε.δ., σελ. 36.

σώματος, τὴν ἐκλογὴν τοῦ σωστοῦ ἐπαγγέλματος, συνειδητὴ στάση καὶ ἀτομικὴ κρίσις στὰ προβλήματα τῆς ἀτομικῆς καὶ τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, θάρρος καὶ ἀνάληψις εὐθυνῶν γιὰ τὶς ἀποφάσεις ποὺ τὸ ἴδιο τὸ ἄτομο παίρνει ἀπὸ μόνο του.²² Ἡ αὐθυπαρξία ἔχει ὅρια ὅταν εἶναι σωματικὴ καὶ οἰκονομικὴ. Ἀλλὰ ἡ πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ αὐθυπαρξία δὲν ἔχουν ὅρια οὔτε γιὰ τὸ ἄτομο οὔτε γιὰ τὸ σύνολο. Σκοπὸς τους εἶναι τὸ ἀνέβασμα καὶ ἡ δημιουργία τοῦ ἐλεύθερου ἀνθρώπου.²³

Ἡθικὴ ὅμως αὐθυπαρξία δὲν σημαίνει, κατὰ τὸν Δελμοῦζο, ἠθικὴ ἀναρχία· ἀλλὰ τὸ νὰ ἐνεργεῖ τὸ ἄτομο ἐλεύθερα, σύμφωνα μὲ τὶς ἀπόλυτες ἠθικὲς ἀξίες,²⁴ ποὺ ὀρίζουν τὸν ἀληθινὸ ἀνθρωπισμὸ σὰν τὸν ἀνώτατο σκοπὸ τῆς ἀγωγῆς.

Γιὰ νὰ πετύχει ὁ σκοπὸς τῆς ἀγωγῆς, ἡ ὑποχρεωτικὴ ἐκπαίδευση πρέπει νὰ φτάσει ὡς τὴν ἡλικία τῶν 18 χρονῶν. Ἀπὸ κεῖ καὶ πέρα τὸ ἄτομο καὶ κυβερνᾷ τὸν ἑαυτὸ του καὶ μπορεῖ νὰ πάρει στὰ χέρια του τὴν ἀγωγή του. Ὅλοι πρέπει νὰ ἔχουν τὰ μέσα νὰ μορφώνονται (σύμφωνα μὲ τὴ φύση τους) χωρὶς νὰ ἐμποδίζονται σ' αὐτὸ ἀπὸ τὴν κοινωνικὴ ἢ τὴν οἰκονομικὴ τους θέση, τονίζει ὁ Δελμοῦζος.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ ὁ Δελμοῦζος ὑποβάλλει σὲ κριτικὸ ἔλεγχο τὴ διακήρυξιν τῶν γενικῶν ἀρχῶν του. Δέχεται, στὴν αὐτοκριτικὴ αὐτὴ, πὼς πολλὰ ἀπὸ τὰ αἰτήματα ποὺ περιέχουν εἶναι οὐτοπιστικά — καὶ γιὰ τὴ χώρα μας, ἀλλὰ καὶ παντοῦ ἄλλοῦ. «Ἡ παιδεία, ὅμως, χρειάζεται», προσθέτει, «ἐνὰ ἀπόμακρο ἰδανικό, ὅσο κι ἂν ξεκινᾷ ἀπὸ φτωχὴ καὶ ταπεινὴ πραγματικότητα . . . Ἡ οὐσία τῆς παιδείας εἶναι κάτι ψυχικό, ποὺ δὲν ἀλλάζει ἀπότομα καὶ μὲ μέσα ἐξωτερικά, οὔτε καὶ μεταφέρεται ἀπὸ τὴ μιὰ χώρα στὴν ἄλλη σὰν ἐτοιμο ἐμπόρευμα . . . Ἀπὸ τὴ σημερινὴ μας ἐκπαιδευτικὴ κατάστασις ὡς τὸν τελικὸ σκοπὸ — ἂν ἔχει τέλος ὁ δρόμος τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς — εἶναι π λ ῆ θ ο ς ἐ ν δ ι ᾱ μ ε σ ο ι σ τ α θ μ ο ῖ — ποὺ πρέπει νὰ περάσει ὁ τόπος μας· καὶ θὰ τοὺς περάσει ὄχι μὲ ὅπλα καὶ μὲ λόγια, παρὰ ἀργὰ καὶ σταθερά, ἀνεβάζοντας ὁλοένα τὸ ψυχικὸ του ἐπίπεδο, μὲ ἀδιάκοπη ἐντατικὴ προσπάθεια, μὲ δουλειὰ πραγματικὴ, συστηματικὴ, καὶ ἀπὸ ἐργάτες πολλοὺς,²⁵ μὲ δουλειὰ στηριγμένη ἀπάνω σ τ ο ῦ ς δ ι κ ο ῦ ς του, τοὺς ψυχικοὺς καὶ τοὺς ἄλλοις ὅρους».

22. Α. Π. ΔΕΛΜΟΥΖΟΥ, ἑ.ἄ., σελ. 36.

23. ἑ.ἄ.

24. Ἐδῶ ἔχουμε πιθανότατα, ὅπως καὶ ἄλλοῦ, ἐπίδραση τῶν φιλοσοφικῶν ἰδεῶν τοῦ Κάντ, πάνω στὴν σκέψιν τοῦ Δελμοῦζου.

25. Ἐδῶ ὑπάρχει, πιθανότατα, σοβαρὴ ἐπίδραση τῶν σχετικῶν ἰδεῶν τοῦ Καλβίνου καὶ τοῦ Λουθήρου. Ἴσως, ὅμως, ὁ Δελμοῦζος ἀπλῶς νὰ ἐκφράζει τὴ γνώμη του γιὰ τὸν τρόπο ποὺ ἔρχεται ἡ πρόοδος.

Ἔχει τὸ δικαίωμα ὁ παιδαγωγὸς — ὅσο σοφὸς καὶ νὰ νομίζει πὼς εἶναι — νὰ ἐπεμβαίνει στὴν προσωπικότητα τοῦ παιδιοῦ καὶ νὰ τῆς δίνει τὸ σχῆμα ποὺ αὐτὸς θέλει; Ὁχι. «Στὸ ἄτομο», πιστεύει ὁ Δελμοῦζος, «δὲν μπορούμε νὰ δώσωμε ἀυθαίρετα ὅποια μορφή ἐμεῖς θέλομε».²⁶ Ὁ Δελμοῦζος, σὰν ἀληθινὸς παιδαγωγός, σέβεται βαθιὰ τὴν προσωπικότητα τοῦ παιδιοῦ. Πιστεύει λοιπὸν πὼς μὲ πρώτη ζύμη τὰ ζωντανὰ καὶ διαλεχτὰ στοιχεῖα ποὺ ἔχει μέσα στὴν ψυχὴ τοῦ κάθε παιδί, πρέπει νὰ τὸ βοηθήσουμε νὰ πάρει τὴ δική του μορφή. Αὐτὸ ἄλλωστε καὶ σημαίνει ἡ λέξις μόρφωση. Νὰ πάρει μορφή, καταδική του.

Εἶναι φανερό πὼς ὁ Δελμοῦζος ἦταν ὁπαδὸς τῆς φιλοσοφίας τῆς ἀγωγῆς ποὺ πιστεύει καὶ ἀκολουθεῖ μὲ συνέπεια τὸ Ἀθηναϊκὸ ἰδεῶδες τῆς ἀγωγῆς. Ἡ Ἀθηναϊκὴ δημοκρατία, σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν ἀρχαία Σπάρτη, εἶναι ἡ πρώτη ὁργανωμένη κοινωνία στὴν ἱστορία ὅλης τῆς ἀνθρωπότητας ποὺ σέβεται τὴν ὑπέρτατη ἀξία τοῦ ἀτόμου, στὸ ὁποῖο ἀναγνωρίζει, σὰν νὰ ἦταν αὐτὸ ἡ ὑψιστὴ ἀρχή, τὸ δικαίωμα νὰ καθορίσει ἐλεύθερα τὸ σκοπὸ τῆς ζωῆς του.²⁷ Ἡ Ἀθηναϊκὴ ὁμοῦς δημοκρατία τοῦ ἔδινε τὴν ἴδια στιγμή καὶ τὴν εὐκαιρία νὰ φτάσει καὶ στὰ ἀνώτατα ἀκόμα ἀξιώματα τῆς Πολιτείας, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν κοινωνικὴ τάξη στὴν ὁποία ἀνῆκε, ἀρκεῖ νὰ ἦταν ἱκανὸς νὰ ὠφελήσει μὲ τίς ὑπηρεσίες του τὴν πόλιν. Λέγει σχετικὰ, ὁ Περικλῆς, στὸν Ἐπιτάφιο:²⁸

καὶ ὄνομα μὲν, διὰ τὸ μὴ εἰς ὀλίγους ἀλλ' εἰς πλείονας οἰκεῖν δημοκρατία κέκληται· μέτεστι δὲ κατὰ μὲν τοὺς νόμους πρὸς τὰ ἴδια διάφορα πᾶσι τὸ ἴσον, κατὰ δὲ τὴν ἀξίωσιν, ὥς ἕκαστος ἔν τῳ εὐδοκίμει, οὐκ ἀπὸ μέρους τὸ πλεόν εἰς τὰ κοινὰ ἢ ἀπ' ἀρετῆς προτιμᾶται, οὐδ' αὖ κατὰ πενίαν, ἔχων γέ τι ἀγαθὸν δρᾶσαι τὴν πόλιν, ἀξιώματος ἀφανεία κεκώλυται.

Καὶ σὲ ἐλεύθερη διασκευή:

«Εἶναι ἀλήθεια πὼς τὸ πολίτευμα ποὺ ἔχουμε ὀνομάζεται ἐξουσία τοῦ δήμου, δημοκρατία, ἐπειδὴ ἡ πόλιν μας δὲν διοικεῖται ἀπὸ τοὺς λίγους ἀλλὰ ἀπὸ τοὺς πολλούς, δηλ. ἀπὸ τὸ λαό. Κι ἐνῶ, ὥς πρὸς τοὺς νόμους, ὅλοι οἱ πολῖτες εἶναι ἴσοι γιὰ τὴν ἐπίλυση τῶν ἰδιωτικῶν τους διαφορῶν, ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἀξία ἢ τὴν ἐπιβολὴ ποὺ ἔχει κάθε ἄτομο, τὸ κριτήριο γιὰ νὰ προτιμηθεῖ σὲ δημόσιο λειτούργημα εἶναι τὸ ἂν ξεχωρίζει ἀπὸ τοὺς ἄλλους σὲ κάτι καὶ ὑπερέχει. Ὁχι τὸ ἂν ἀνήκει σὲ ὀρισμένη κοινωνικὴ τάξη, ἀλλὰ τὸ

26. Α. Π. ΔΕΛΜΟΥΖΟΥ, ἔ.δ., σελ. 37.

27. Πρβλ. τὴν ἐργασία μας, *Ἐφηβοὶ καὶ Παιδεία* (1968), σελ. 226-27.

28. Θουκυδίδου Ἱστορίαι, II 37, 1.

ὅτι ἔχει μεγάλες προσωπικὲς ἱκανότητες καὶ ἀξία. Καὶ οὐτε τὸ ἀντίθετο συμβαίνει: ἐπειδὴ κάποιος εἶναι φτωχὸς νὰ τοῦ κλείνουν τὸν δρόμο πρὸς ἓνα δημόσιο λειτούργημα, ἐπειδὴ ἀνήκει σὲ κατώτερη κοινωνικὴ τάξη. Φτάνει τὸ νὰ εἶναι σὲ θέση νὰ προσφέρει σημαντικὲς ὑπηρεσίες στὴν πολιτεία».

Πῶς ὁμως μπορεῖ νὰ πραγματοποιεῖ τὸ ἰδεώδες αὐτὸ μέσα στὴ σημερινή, διαφορετικὴ σὲ πολλὰ πράγματα, ἐποχὴ μας;

Ἡ ἀπάντηση τοῦ Δελμούζου στὴν ἐρώτηση αὐτὴ ἔχει ἤδη δοθεῖ: ὑποχρεωτικὴ ἐκπαίδευση ὡς τὰ 18 χρόνια, ὥστε ὅλοι νὰ ἔχουν ὄχι μόνο τὴν «εὐκαιρία» ἀλλὰ καὶ τὴν κατάλληλη ἐκπαίδευση ποὺ εἶναι ἀναγκαία γιὰ ν' ἀναδειχθοῦν καὶ νὰ προσφέρουν τίς ὑπηρεσίες τους στὸ κοινωνικὸ σύνολο. Ἐπειδὴ ὁμως, προσθέτει ὁ Δελμούζος ἐδῶ, ὁλόκληρη ἡ ὑπαρξὴ τοῦ ἀνθρώπου ἔχει τίς ρίζες της στὴ σύγχρονη κοινωνικὴ καὶ ἐθνικὴ πραγματικότητα, καὶ ἡ παιδεία καὶ τὰ ἰδεώδη της εἶναι ἀνάγκη νὰ θεμελιωθοῦν πάνω στὴν πραγματικότητα αὐτή. Μέσα σ' αὐτήν, πιστεύει ὁ Δελμούζος, θὰ μπορέσει ν' ἀναπτύξει τὸ ἄτομο τίς ψυχικὲς, τίς ἐκφραστικὲς καὶ ὅλες του τίς ἄλλες ἱκανότητες.²⁹

Ἐδῶ κλείνει ἡ ἀνάπτυξη τῶν θέσεων τοῦ Δελμούζου γιὰ τοὺς σκοποὺς ποὺ πρέπει νὰ ὑπηρετεῖ ἡ παιδεία στὴ χώρα μας.

Ἐδῶσα μεγάλη σημασία στίς ἰδέες του αὐτὲς γιατί νομίζω πῶς ἡ ἐπικοινωνία μας μαζί τους εἶναι διπλὰ ὠφέλιμη: μᾶς φέρνει κοντὰ στὸ πνεῦμα του καὶ μᾶς δείχνει πιθανότατα τὰ ὁρόσημα τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ δρόμου ποὺ τὸ μέλλον χαράζει μπροστά μας, μιὰ καὶ δὲν ξεκινήσαμε ἀκόμα πάνω σ' αὐτὸ τὸ μονοπάτι, ἢ, ἔστω, κάνουμε τὰ πρῶτα μας βήματα.

* * *

Ἄς δοῦμε τώρα, μέσα ἀπὸ τὸ γράμμα του ποὺ ἐξηγεῖ γιατί ἔγινε δάσκαλος, μερικὲς ὀψεις τῆς προσωπικότητάς τοῦ ἀνθρώπου ποὺ σήμερα τιμοῦμε τὴ μνήμη του.

Παιδικὰ χρόνια.

«Ἐκεῖ, σὲ μιὰ ἐπαρχιακὴ πόλη», γράφει, «καὶ σὲ σπίτι ποὺ ἦταν ἡ καρδιά της, ἔζησα ζωὴ ἀληθινὰ ἐλληνικὴ, μὲ τίς ἀξίες της, τὰ ἔθιμα καὶ τίς παραδόσεις της, τὰ τραγούδια της, τίς προλήψεις καὶ τίς δεισιδαιμονίες της. Σ' αὐτὴ ἔχει τίς ρίζες του καὶ ὁ ἄνθρωπος καὶ ὁ δημοτικισμὸς καὶ ὁ δάσκαλος...».³⁰

29. Α. Π. ΔΕΛΜΟΥΖΟΥ, *Οἱ πρῶτες προσπάθειες στὸ Μαράσιεβο, 1923-1926*, τόμ. Α', Ἀθήνα (1929), σελ. 38 κ.έ.

30. Α. Π. ΔΕΛΜΟΥΖΟΥ, *Μελέτες καὶ πάρεργα*, μέρος δεύτερο, σελ. 422.

Τελειόφοιτος Γυμνασίου.

«Δεκαέξη χρονῶν πρωτοπῆγα στήν Ἀθήνα μέ τὸ γυμνασιακὸ ἀπολυτήριον στὸ χέρι. Μὲ εἶχαν στείλει ἐκεῖ σ' ἓνα μαθηματικὸ νὰ μὲ προετοιμάσει γιὰ τίς εἰσιτήριες τοῦ Πολυτεχνείου». ³¹ «Σὲ λίγο . . . γράφτηκα φοιτητῆς στὴ φιλοσοφικὴ σχολή, χωρὶς νὰ εἰδοποιήσω κανένα δικό μας. Πῶς πῆρα τὴν ἀπόφαση αὐτὴ δὲ θυμοῦμαι πιά. Θυμοῦμαι ὅμως πολὺ καλὰ τὴν ἀναστάτωση ποὺ εἶχε φέρει στὸ σπίτι τὸ λιγόλογο καὶ κατηγορηματικὸ γράμμα μου γιὰ τὴν ἀλλαγή. Ἡ πρόταση ποὺ μοῦ ἔκαμαν νὰ μὲ στείλουν ἀμέσως στὴ Βιέννη γιὰ νὰ σπουδάσω ἐκεῖ στὸ Πολυτεχνεῖο, δὲν εἶχε κανένα ἀποτέλεσμα». ³²

Τί ἀντιδράσεις συνάντησε.

«Στὸ σπίτι ἐνὸς θείου μου ὅπου ἔμενα τότε, ἄρχισαν μικροὶ καὶ μεγάλοι νὰ μὲ φωνάζουν εἰρωνικὰ «δάσκαλο». Ὅταν τὸ κακὸ παράγινε, ἔφυγα κρυφά». «. . . Ἐμπρὸς στήν ἐπιμονή μου τὸ πῆραν τέλος ἀπόφαση καὶ μ' ἄφησαν νὰ τραβήξω τὸ δρόμο μου». ³³

Φοιτητῆς στήν Ἀθήνα.

«Ἡ ἀτμόσφαιρα στὸν κύκλο ὅπου ζοῦσα ἦταν πλημμυρισμένη ὅλη ἀπὸ λυρισμό. Ἀπὸ τὴ δική του πηγὴ θ' ἀνάβλυζε αὐθόρμητα μέ τὸν Ἀναμενόμενο ἢ κάθαρση στὸ ἐθνικὸ δράμα (τοῦ '97). Ὁ δημοτικισμὸς βρισκόταν ἀκόμα στήν ἐπαναστατικὴ αἰσιόδοξη ἐξόρμησή του, καὶ στήν κορυφὴ ὁ Παλαμᾶς». ³⁴

Φοιτητῆς στὴ Γερμανία.

«Ἐτσι κατέληξα καὶ γιὰ τὴ θεωρία καὶ γιὰ τὴ δράση σὲ σύνθεση ποὺ μὲ ξανάφερε πάλι στὸν ἑαυτό μου, πλουτισμένο ὅμως τώρα μέ νέες ἀπόψεις καὶ νέο φῶς. Εἶδα τότε καθαρὰ τὴν παιδεία γενικὰ συνυφασμένη μέσα στὴ σύνθετη κοινωνικὴ καὶ πνευματικὴ ζωὴ σὰν ἓνα παράγοντα, βασικὸ βέβαια, μέσα ὅμως σὲ ἄλλους, ποὺ ὅλοι μαζί ἔπρεπε νὰ κινηθοῦν πρὸς τὸ μεγάλο σκοπὸ». ³⁵

Ἡ κατευθυντήρια γραμμὴ τῆς ζωῆς του.

«Στὴν ἀρχὴ σκοπὸς μου νὰ μὴν ξαναζήσουν καὶ ἄλλοι τὸ σχολεῖο ὅπως τὸ εἶχα ζήσει. Ὅσο προχωροῦσα ὅμως . . . ἔβλεπα στὸ σχολεῖο τὸν κύριο, τὸ μόνο μοχλὸ γιὰ τὸ ἀνέβασμα μιᾶς νέας γενιᾶς, μιᾶς χώρας». ³⁶

31. Α. Π. ΔΕΛΜΟΥΖΟΥ, *Μελέτες καὶ πάρεργα*, μέρος δεῦτερο, σελ. 422.

32. Α. Π. ΔΕΛΜΟΥΖΟΥ, *ἔ.δ.*, σελ. 424.

33. *Ἔ.δ.*

34. Α. Π. ΔΕΛΜΟΥΖΟΥ, *ἔ.δ.*, σελ. 425.

35. Α. Π. ΔΕΛΜΟΥΖΟΥ, *ἔ.δ.*, σελ. 442-443.

36. Α. Π. ΔΕΛΜΟΥΖΟΥ, *ἔ.δ.*, σελ. 443.

Σχολεῖο καὶ πρόοδος.

«Σιγὰ-σιγὰ . . . πλουτισμένος, ἀλλὰ ξεζάλιστος ἀπὸ τὸ νέο φῶς ἔβλεπα τὸ σχολεῖο, παρ' ὅλη τὴ στενότητι συνύφανσή του μὲ τὰ κοινωνικά φαινόμενα, νὰ προβάλλει πάντα βασικὸς παράγοντας γιὰ τὴν πρόοδο ἑνὸς τόπου». ³⁷

Ξαναγυρίζει λοιπὸν στὴν Ἑλλάδα ὁ Δελμούζος ἀποφασισμένος ν' ἀφιερῶσει τὴ ζωὴ του στὴν ἐκπαίδευση καὶ σ' ἓνα νέο σχολεῖο, ποὺ θὰ ὀδηγήσει τὴ χώρα μας στὸ δρόμο τῆς προόδου.

Χρησιμοποίησα ἀποσπάσματα ποὺ διάλεξα μὲ πολλὴ προσοχὴ καὶ γραμμένα ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ χέρι τοῦ Δελμούζου (σὲ μιὰ στιγμὴ αὐτοεξομολόγησης σὲ στενὸ του φίλο) γιὰ ν' ἀποφύγω τοὺς κινδύνους τῆς προσωπικῆς ἀνάλυσης καὶ τὰ πιθανὰ ὀλισθήματα μιᾶς ψυχολογικῆς ἢ ὅποιας ἄλλης «ἐρμηνείας». Τοῦτο ἐπειδὴ στ' ἀλήθεια πιστεύω πὼς κάθε προσωπικότητα εἶναι πρῶτο φαινόμενο, ἀνεπανάληπτο, σημαντικό, ποὺ πρέπει νὰ συναντᾷ ἀμέριστο τὸ σεβασμὸ μας. Γι' αὐτὸ ἴσως ἡ ἄμεση ἐπαφὴ μὲ τὴ σκέψη τοῦ Δελμούζου νὰ εἶναι ὁ καλύτερος τρόπος νὰ γνωρίσουμε τὴν προσωπικότητά του, τουλάχιστο στὴ διάσταση ποὺ ὁ ἴδιος μᾶς κάνει φανερή. Μέσα δηλ. ἀπὸ τὶς προσωπικὲς ἐμπειρίες, ποὺ μὲ εἰλικρίνεια καὶ εὐθύτητα διηγεῖται. Οἱ ἐμπειρίες αὐτὲς τὸν ὀδηγοῦν σιγὰ-σιγὰ στὴν ψυχικὴ ὀριμότητα, δείχνοντάς του τὸ δρόμο ποὺ πρέπει —μὲ βαθύτατη συναίσθηση τοῦ χρέους του— ν' ἀκολουθήσει.

* * *

Μένει τώρα νὰ μιλήσω γιὰ τὸ μέλλον τῆς παιδείας στὴν Ἑλλάδα, ἀκολουθώντας τὴν ἴδια μέθοδο, δηλ. ἀναλύοντας μὲ προσοχὴ τὶς ιδέες τοῦ Δελμούζου. Τὸ μέλλον αὐτὸ ὁ Δελμούζος τὸ ὁραματίζεται νὰ ὑπηρετεῖ καὶ πάλι ἓνα μεγάλο ἰδανικό: τὸ ἀνθρωπιστικό. ³⁸

Ποιὲς ἀρχὲς τὸ καθορίζουν; Ποιὲς ἀνάγκες τὸ ὀδηγοῦν; Θὰ προσπαθῶ νὰ σᾶς δώσω μιὰ πιστὴ εἰκόνα τῶν ιδεῶν του: Τὸ ἰδανικὸ αὐτὸ εἶναι αὐτοδύναμο —καὶ εἶναι δυνατό νὰ συντονίσει ὅλες τὶς προσπάθειες ἑνὸς ἔθνους ἢ ἑνὸς λαοῦ πρὸς ἓνα σκοπὸ ποὺ θὰ τὸν ὀδηγήσει ἐξελικτικὰ στὴν πρόοδο. Κάθε λαὸς χρειάζεται, λέγει ὁ Δελμούζος, ἓνα ἰδανικὸ, ποὺ θὰ ριζώσει στὸ χῶμα του, θὰ πηγάζει ἀπὸ τὴν ἱστορίαν του, τὴ ζωντανή του παράδοση, καὶ τὴν ξεχωριστὴ ψυχολογία του. Τὸ ἰδανικὸ αὐτὸ πρέπει νὰ ταιριάζει γενικὰ μὲ τὸν τόπο ὅπου ζεῖ ἓνας λαός. Γιατὶ κάθε τόπος ἔχει δικές του ἀνάγκες, ψυχολογία, καὶ τρόπο ζωῆς.

37. Α. Π. ΔΕΛΜΟΥΖΟΥ, *Μελέτες καὶ πάρεργα*, μέρος δεῦτερο, σελ. 443.

38. Α. Π. ΔΕΛΜΟΥΖΟΥ, ἔ.δ., σελ. 31-36.

«Τέτοιο ιδανικό βγαλμένο μέσα ἀπὸ τὸ ἐλληνικὸ χῶμα καὶ τὴν ἱστορία του», πιστεύει ὁ Δελμοῦζος, «εἶναι ὁ ἀνθρωπισμός».³⁹

Ἄν ἐμεῖς ὡς Ἕλληνες θέσουμε ὡς σκοπὸ τῆς ζωῆς μας τὸν ἀνθρωπισμό, τότε διαλέξαμε ἕναν ὑψηλὸ σκοπὸ ὅπου μπορούμε νὰ συγκεντρώσουμε ὅλες μας τὶς δυνάμεις· ἔτσι καὶ θὰ ἐπιτύχουμε, σταδιακά, τὴν ἀτομικὴ καὶ τὴ συνολικὴ πραγματικὴ πρόοδο.

Τί τύπο ἀνθρώπου δημιουργεῖ ἢ ἀπαιτεῖ τὸ ιδανικὸ αὐτό;

Ἀνθρωπισμός θὰ εἰπεῖ νὰ πλάθουμε ἀνθρώπους μὲ γερὸ σῶμα καὶ στοχαστικὸ νοῦ, μὲ δυνατὴ θέληση, σεβασμό, καὶ ἀγάπη στοὺς συνανθρώπους τους.⁴⁰ Ἀνθρώπους ποὺ ν' ἀγωνίζονται καθημερινὰ γιὰ νὰ καλυτερέψουν τὸ ἐπίπεδο τῆς ὑλικῆς καὶ πνευματικῆς τους ζωῆς, χωρὶς νὰ ρίχνουν τὴν εὐθύνη γι' αὐτὸ στοὺς ἄλλους ἢ στὴν τύχη.⁴¹ Ἀλλὰ ποὺ νιώθουν πὼς οἱ ἴδιοι εἶναι κυρίως ὑπεύθυνοι γι' αὐτό, καὶ ποὺ σὰν ἐλεύθεροι ἄνθρωποι παίρνουν τὴ μοῖρα τους στὰ δικὰ τους τὰ χέρια.

Ποιὰ εἶναι ἡ βαθύτερη διαπροσωπικὴ σχέση ἀνάμεσα στὰ ἄτομα μέσα στὴν πολιτεία ποὺ θεμελιώνεται στὶς ἀρχές τοῦ ἀνθρωπισμοῦ;

Ὁ ἀνθρωπισμός δὲν συνδέεται μὲ τὴν ιδέα τῆς ἀναγκαστικῆς ἰσοπέδωσης τῶν ἀτόμων· ἀλλὰ μὲ τὴν ιδέα πὼς ὅλοι εἶναι ἴσοι καὶ ἔχουν τὰ ἴδια δικαιώματα γιὰ τὴν ἐλεύθερη ἀνάπτυξη τῆς ὑλικῆς καὶ πνευματικῆς τους ζωῆς.⁴² Ἡ ἰσότητα ὅμως αὐτὴ δὲν ἐξαφανίζει τὶς ἀτομικὲς διαφορὲς ποὺ ὑπάρχουν ὡς πρὸς τὶς ἱκανότητες, τὴ δυναμικότητα καθενός, καὶ τὴ διαφορετικὴ ψυχροσύσταση.⁴³ Φυσικὴ συνέπεια θὰ εἶναι ἡ σωστὴ ἱεραρχία τῶν ἀξιῶν· καθένας θὰ παίρνει μέσα στὴν πολιτεία αὐτοῦ τοῦ τύπου τὴ θέση ποὺ τοῦ ὀρίζουν οἱ φυσικὲς του ἱκανότητες.

Πὼς συνδέεται ὁ ἀνθρωπισμός μὲ τὶς ἄλλες ἀξίες τοῦ πολιτισμοῦ;

Μιὰ ἀπὸ τὶς βασικὲς ἀνθρωπιστικὲς ἀξίες εἶναι ἡ ιδέα πὼς ὅλοι οἱ λαοὶ καὶ ὅλα τὰ ἔθνη ἔχουν τὸ ἴδιο δικαίωμα γιὰ ἐλεύθερη ζωὴ καὶ ἀνάπτυξη.⁴⁴ Ὁ ἀνθρωπισμός μπορεῖ νὰ κρατήσῃ τὴν ἐσωτερικὴ συνοχὴ τῶν ἀτόμων καὶ τῶν ομάδων ποὺ ἀνήκουν σ' ἕνα ἔθνος καὶ σ' ἕνα λαὸ καὶ ν' ἀναπτύξῃ στὸν ὕψιστο βαθμὸ τὴ δυναμικότητα τοῦ πολιτισμοῦ του.⁴⁵ Ὁ πολιτισμός αὐτός ἀποτελεῖ πολὺτιμη προσφορά στὸν πανανθρώπινο πολιτισμὸ καὶ τὴν πρόοδό του. Ὁ ἀληθινὸς ἀνθρωπισμός ὑποχρεώνει τὰ ἔθνη νὰ σέβονται τὸ ἕνα τὸ ἄλλο

39. Α. Π. ΔΕΛΜΟΥΖΟΥ, *Μελέτες καὶ πάρεργα*, Ἀθήνα (1952), σελ. 31.

40. Α. Π. ΔΕΛΜΟΥΖΟΥ, *ἔ.δ.*, σελ. 32.

41. **Ε.δ.*

42. Α. Π. ΔΕΛΜΟΥΖΟΥ, *ἔ.δ.*, σελ. 32.

43. **Ε.δ.*

44. Α. Π. ΔΕΛΜΟΥΖΟΥ, *ἔ.δ.*, σελ. 33.

45. **Ε.δ.*

καὶ τὰ ὀδηγεῖ σὲ συνεργασία, ἀμιλλα καὶ ἀλληλογνωριμία⁴⁶ κανένα ἔθνος δὲν ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ καταπιέζει τὸ ἄλλο.

Τέλος ὁ ἀνθρωπισμὸς δὲν εἶναι ἀντίθετος οὔτε στοὺς φυσικοὺς οὔτε σὲ ἄλλους νόμους.⁴⁷ Δὲν εἶναι ἰδανικὸ ἐμπνευσμένο ἀπὸ εὐκολη αἰσιοδοξία· ἔχει, ἀντίθετα, πολλή τραγικότητα· γιατί προϋποθέτει τὴν ἐσωτερικὴν πάλη τοῦ ἀνθρώπου νὰ νικήσει τὸν ἑαυτό του — δηλ. νὰ ἐξουδετερώσει τίς ἀντίθετες, ἐγωιστικὰς καὶ κατώτερες τάσεις τῆς ψυχῆς του, ποὺ καταπολεμοῦν τὸν ἀνθρωπισμό.⁴⁸

Τὸ ἀνθρωπιστικὸ ἰδανικόν, δὲν θὰ τὸ βροῦμε στὴ σύγχρονη πραγματικότητα, ὑποστηρίζει ὁ Ἀλέξανδρος Δελμούζος. Ἀποτελεῖ ὅμως στόχο ποὺ εἶναι δυνατόν, μὲ ἀδιάκοπο ἀγώνα, νὰ πλησιάσει καὶ τὸ ἄτομο καὶ κάθε Ἔθνος ἢ λαός.

Ἡ Ἑλλάδα βέβαια εἶναι μικρὴ καὶ φτωχὴ σὲ σύγκριση μὲ τίς πλούσιες καὶ μεγάλες χῶρες ποὺ ὑπάρχουν στὸν 20. αἰ. Ἄν ὅμως ὁ ἀνθρωπισμὸς εἶναι κοινὴ ἱστορικὴ ἀνάγκη γιὰ ὅλους τοὺς λαοὺς καὶ τὰ ἔθνη σήμερα — μεγάλα καὶ μικρά—, γιὰ τὴ χώρα μας εἶναι τὸ ἴδιο τὸ εἶναι τῆς καὶ ἡ οὐσία τῆς ἱστορίας τῆς, ἀφοῦ ριζώνει στὴν ἰδιαίτερη ψυχοσύνθεση, τὸ βαθύτερο ΕΓΩ τῶν Ἑλλήνων. Ἡ ἀνθιστὴ τοῦ ἀνθρωπισμοῦ ἔρχεται στὴν ἱστορία μὲ τὴν Ἀθηναϊκὴ πολιτεία καὶ τὸν κλασικὸ πολιτισμό. Ἡ ζωτικότητα ὅμως τοῦ ἰδανικοῦ αὐτοῦ φαίνεται καὶ σὲ περιόδους παρακμῆς (ὅπως στὴν ἐποχὴ ποὺ ἡ Ρώμη ἦταν κυρίαρχη στὴν Ἑλλάδα).

Οἱ δυνατότητες ποὺ κρύβει μέσα του ὁ ἐλληνικὸς λαὸς καὶ τὸ ἐλληνικὸ ἔθνος, δείχνουν πὼς τὸ ἀνθρωπιστικὸ ἰδανικὸ μπορεῖ νὰ ἐφαρμοστεῖ καὶ σήμερα, πιθανότατα, στὴ χώρα μας. Εἶναι ἀνάγκη ὅμως —κοιτώντας πάντοτε πρὸς τὸ μέλλον— νὰ ξαναγυρίσουμε πάλι στὸν ἀληθινὸ ἑαυτό μας, γιὰ νὰ ξαναβροῦμε μέσα ἀπὸ τὴ σημερινὴ κρίση τὸν δρόμο ποὺ θὰ μᾶς φέρει πάλι πρὸς τὸ δικό μας τὸ φῶς.

* * *

Κυρίες καὶ Κύριοι,

Προσπάθησα μὲ βάση τὰ κείμενα τοῦ Δελμούζου (ἐπειδὴ πιστεύω ὅτι αὐτὸς εἶναι ὁ καλῦτερος καὶ πιὸ ἀντικειμενικὸς τρόπος νὰ γνωρίσετε τὴ σκέψη του) νὰ σᾶς φέρω σ' ἐπαφὴ μὲ τὰ ἰδανικά τῆς ἐλληνικῆς παιδείας, ὅπως ὁ

46. Α. Π. ΔΕΛΜΟΥΖΟΥ, *Μελέτες καὶ πάρεργα*, Ἀθήνα (1952), σελ. 33.

47. Ὡ.δ.

48. Α. Π. ΔΕΛΜΟΥΖΟΥ, Ὡ.δ., σελ. 34.

ἴδιος τὰ πίστευε. Προσπάθησα ἐπίσης νὰ σᾶς γνωρίσω —ὡς ἓνα σημεῖο— τὴν προσωπικότητά του, ποὺ τὴν χαρακτήριζε ἡ βαθύτατη καλλιέργεια, ἡ ἀληθινὴ σοφία καὶ ἀνθρωπιά, ἡ εὐγένεια, ἡ καλοσύνη καὶ ἡ ἀγάπη του πρὸς τὸ παιδί. Καί, τέλος, νὰ σᾶς μεταδώσω τὴ βαθιὰ πίστη του στὸ ἀνθρωπιστικὸ ἰδανικόν, ποὺ δὲν εἶναι —ὅπως εἶναι φυσικόν— παρὰ ἓνα μονάχα μέσο γιὰ τὴν πρόοδο τῆς πατρίδας μας, καὶ τώρα καὶ στὸ μέλλον.

Ἔτσι μπόρεσα ἴσως ν' ἀναστήσω γιὰ λίγο τὴν ξεχωριστὴ αὐτὴ μορφή τοῦ μεγάλου ἀλλὰ καὶ σεμνοῦ Δασκάλου, τοῦ ξεχωριστοῦ παιδαγωγοῦ, ποὺ ἀγωνίστηκε σὲ ὅλη του τὴ ζωὴ μὲ συνέπεια, ἀφιερώνοντας κάθε ἰκμάδα τῆς ψυχῆς του, γιὰ ἓνα καλύτερο κοινωνικὸ καὶ ἐκπαιδευτικὸ μέλλον στὴ χώρα μας.

Τὸ ὄνειρό του ἦταν νὰ γίνεῖ ἓνα νέο σχολεῖο στὴν Ἑλλάδα, ἀλλιώτικο ἀπὸ ἐκαῖνο ποὺ ὑπῆρχε στὰ δικά του παιδικά, ἐφηβικά καὶ νεανικά χρόνια. «Τὸ δικό μας σχολεῖο τὸ ἔζησα· νὰ μὴν τὸ ξαναζήσουν ὅμως ἄλλοι»,⁴⁹ εὐχεται τὴν ὥρα μιᾶς αὐτοεξομολόγησης ποὺ τὴν χαρακτηρίζει ἡ εἰλικρίνεια καὶ ἡ περιγραφή τῶν ψυχικῶν τραυμάτων μιᾶς πικρῆς ἐμπειρίας. Ἡ εὐχή του αὐτὴ πραγματοποιήθηκε σὲ μεγάλο βαθμό, στὴ διάρκεια τῆς ζωῆς του. Πολλά, ὅμως, μένουν νὰ γίνουν ὥσπου τὸ σχολεῖο αὐτὸ «μορφώσει ζωντανούς ἀνθρώπους, καλύτερους ἀπὸ τὴ δική μας γενιά», ὅπως γράφει, «ὥσπου στηθεῖ μὲ τὸν καιρὸ ἓνα σχολεῖο ἀληθινὸ ἀπάνω στὴ δική μας ζωή».⁵⁰

Στὸ μέτρο ποὺ ἀκολουθοῦμε τὸν φωτεινὸ δρόμο ποὺ ὁ Δελμοῦζος χάραξε, εἶναι δυνατό νὰ βοηθήσουμε νὰ θεμελιωθεῖ ἡ ἐλληνικὴ παιδεία στὴ ζωὴ καὶ τὸν πολιτισμὸ τοῦ δικοῦ μας λαοῦ, καὶ στὴ δική μας ζωντανὴ ἐθνικὴ παράδοση.

«Ἡ σημασία (τῆς κατεύθυνσης αὐτῆς) βγαίνει κι ἔξω ἀπὸ τὰ σύνορα τοῦ σχολείου», γράφει ὁ Δελμοῦζος, «κι ἀπλώνεται σὲ ὅλα τὰ θεμέλια τοῦ πολιτισμοῦ μας, ἀφοῦ ἡ οὐσία της εἶναι νὰ μεταφέρουμε τὸ κέντρο τοῦ βάρους ἀπ' ἔξω πρὸς τὰ μέσα μας· δηλ. ν' ἀνοίξουμε τὰ μάτια μας στὴ δική μας ζωὴ, νὰ τὴ μελετήσουμε καὶ νὰ στηριχτοῦμε στὰ δικά μας πόδια».⁵¹

Γιατί, στ' ἀλήθεια, πῶς θὰ θεμελιώσεις τὴν πρόοδο, καὶ πῶς θὰ ἐπιτύχεις τὴ βελτίωση τῆς ζωῆς ἑνὸς λαοῦ, ἂν δὲν γνωρίζεις τὰ ἔθιμα, τὶς παραδόσεις του, τὴν ἰδιαίτερη ψυχολογία του, μὲ λίγα λόγια τίς ρίζες του καὶ τὸν πολιτισμὸ του;⁵² Ἄν, δηλαδή, δὲν στηρίζεσαι στὴ βαθιὰ γνώση καὶ ἀγάπη τοῦ λαοῦ αὐτοῦ;

49. Α. Π. ΔΕΛΜΟΥΖΟΥ, *Μελέτες καὶ πάρεργα*, μέρος δεύτερο, Ἀθήνα (1950), σελ. 439.

50. Α. Π. ΔΕΛΜΟΥΖΟΥ, *Οἱ πρώτες προσπάθειες στὸ Μαράσλειο*, τόμ. Α' (1929), σελ. 7.

51. Α. Π. ΔΕΛΜΟΥΖΟΥ, ἔ.ἀ., σελ. 27.

52. Πρβλ. ΣΤΙΑΠ. Π. ΚΥΡΙΑΚΙΔΟΥ, *Ἑλληνικὴ Λαογραφία*, Ἀθήναι (1965), σελ. 39 κ.έ.

Στὴν πραγματικότητα τοῦτο σημαίνει νὰ γνωρίζεις τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό σου.

Καὶ εἶναι ἀλήθεια ὅτι ὁ νεοελληνικὸς πολιτισμὸς, ἡ δημοτικὴ μας γλῶσσα, ἡ ζωντάνια καὶ οἱ κρυμμένες ἱκανότητες τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ θὰ βροῦν, ἀργὰ ἢ γρήγορα, καὶ πάλι τὴ δύναμη νὰ στήσουν στὸν τόπο μας τὸ ἀληθινὸ ἐλληνικὸ σχολεῖο —σὰν μιὰ δύναμη πηγῆς καὶ ζωῆς αὐθύπαρχτη, ποὺ θὰ μᾶς ὀδηγήσει σταδιακὰ (ἂν στηριχθοῦμε στὶς δικές μας δυνάμεις) στὴ συνολικὴ καὶ τὴν ἀτομικὴ πρόοδο, πάνω σὲ βάσεις ἀκόμα πιὸ σταθερές ἀπὸ τίς σημερινές.

Κάποτε καὶ τὸ ὄνειρο αὐτὸ τοῦ Δελμούζου (ποὺ εἶναι ὄνειρο καὶ τῆς δικῆς μας γενιᾶς) θὰ πρέπει νὰ ρίξει τίς ρίζες τοῦ ἐδῶ, γιὰ νὰ γίνῃ δέντρο, ν' ἀνθίσει καὶ νὰ καρπίσει. Στὴ γῆ αὐτὴ ποὺ τόσο ἀγάπησε ἐκεῖνος, δίνοντας τὰ καλύτερα χρόνια τῆς ζωῆς του. Στὴ γῆ, ποὺ εἶναι ἡ ἴδια ἡ Ἑλλάδα —καὶ ποὺ γίνεται ἓνα πράγμα μὲ τὴν ἔννοια τῆς ζωντανῆς παράδοσης τοῦ λαοῦ μας, καὶ μὲ τὴν ἔννοια τῶν ἀνθρώπων ποὺ ἐδημιούργησαν καὶ πιστεύουν αὐτὴν τὴν παράδοση.⁵³

Στὴ γῆ, ποὺ ταυτίζεται συμβολικὰ μὲ τὴν ἴδια τὴ ζωὴ μας καὶ τὴν ἐλληνικὴ ἱστορία, πίστη καὶ παράδοση, καὶ ποὺ «κανεῖς δὲν μπορεῖ νὰ τὴν σηκώσῃς», ὅπως εἶπε κάποτε ὁ Θεόδωρος Κολοκοτρώνης.⁵⁴ Καὶ ποὺ ὅλοι ἐμεῖς —μαθητές, γονεῖς καὶ δάσκαλοι— ἀγαποῦμε μὲ τὴν ἴδια ἀφοσίωση.

Σπουδαστήριο Φιλοσοφίας
καὶ Παιδαγωγικῆς

ΑΝΔΡΕΑΣ ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ - ΝΟΥΑΡΟΣ

53. Δὲς τὴν ἐργασία μας *Ἡ δομὴ ἑνὸς ἐλληνικοῦ μύθου*, Ἀθήνα (1964), σελ. 76-77.

54. Ἀπαντώντας στὸν Ἱμπράχμ.